
ZEL IN PLEVEL – OD LJUDSKE DO ZNANSTVENE RABE

4. seminar za etnobotaniko

Vlasta Mlakar in Barbara Sosič

227

Četrty etnobotanični seminar pod krovnim naslovom *Človek in rastlina* se je odvil v zadnjem vikendu pred karanteno ob pandemiji koronavirusa, zato smo bili ob zaključku poleg zadovoljstva z zelo zanimivimi vsebinami veseli tudi tega, da ni nihče zbolel. Mogoče pa je temu botrovala tema, ki je bila povezana s koristnimi divjimi rastlinami?

Seminar smo torej tokrat posvetili divjim ali samoniklim rastlinam. Tako pravimo rastlinam, ki rastejo v svojem prvobitnem naravnem okolju. Na območju Slovenije poznamo več kot 3000 različnih vrst samoniklih rastlin, med katerimi jih je vsaj polovica užitnih in drugače uporabnih. Pri tem je vseeno potrebno precejšnje poznavanje njihovih lastnosti, saj se nekatere lahko uživa surove, druge pa je potrebno prej termično obdelati. Znanje je še posebej nujno pri rastlinah, ki so za človeka smrtno nevarne.

Poznavanje in znanje o divjih rastlinah se je izpopolnjevalo skozi vse obdobje človeške zgodovine. Že v najstarejših časih so ljudje nabirali in uporabljali divje rastoče rastline za dopolnitev prehrane in zdravilo, sčasoma pa so posamezne zdravilne rastline začeli gojiti tudi na svojih vrtovih. Meja med zeljó in plevelom, med zdravilom in strupom, je še danes nedorečena – kar je za nekoga plevel, je za drugega lahko zdravilo, zdravilo pa je lahko tudi strup.

Z zdravilnimi rastlinami, bodisi divjimi ali gojenimi, so si naši predniki tisočletja pomagali pri domačem zdravljenju, poleg tega pa so jih uporabljali še za marsikaj drugega: za hrano, naravno kozmetiko in sredstva za nego telesa, z njimi so se omamljali, jih uporabljali kot material za gradnjo, za oblačila in odeje. Naši predniki so torej imeli znanje in veščine za vsestransko uporabo rastlin v najrazličnejše namene – tako so rastline skozi tisočletja oblikovale našo kulturo, naš način življenja. Kaj pa danes?

Namen tokratnega seminarja za etnobotaniko je bil prikazati stara znanja in uporabe nekaterih zdravilnih ali drugače koristnih divjih rastlin v kulturni tradiciji Slovencev. S povezovanjem osmih strokovnjakov s področja etnologije in kulturne antropologije, biologije, farmacije in kemije smo skušali povezati pretekle in današnje prakse in znanja uporabe zdravilnih in drugače koristnih rastlin.

Seminar se je začel s predstavitvijo *materie medice* (zdravilnih snovi) zasebnega

Lekarniškega in alkimističnega muzeja v Radovljici, ustanovljenega leta 2019, v katerem je na ogled pregled zgodovine farmacije v povezavi z razvojem medicine, s posebnim poudarkom na njenem razvoju na slovenskih tleh. Muzejsko zbirko je predstavila njegova soustanoviteljica Ana Plešec. Poleg predstavitve snovi, potrebnih za izdelavo zdravil in drugih preparatov, gre za izjemno zbirko okoli 2000 predmetov, ki jih je Milan Plešec, sicer magister farmacije, zbiral več kot 30 let. Med njimi imajo posebno vrednost lekarna iz 18. in 19. stoletja, lekarniški laboratorij, alkimistični laboratorij, zbirka staroselske mistike, etnološka zeliščarska in čebelarska zbirka, medicina starih kultur in antike, kozmetična in parfumska zbirka, stara lekarniška knjižnica in bogata zbirka možnarjev, tehtnic, uteži in aparatov.

228

Udeleženci 4. seminarja za etnobotaniko (foto: Blaž Verbič, 2020)

Naslednjo temo, ki govori o izvoru in prenosu znanja v zeliščarstvu, je predstavila Uša Lover. Dotikala se je nekoč povsem vsakdanjega samozdravljenja, ki je še danes alternativa uradni medicini. Nekoč so to znanje imeli skoraj vsi, med njimi še posebej ljudski zdravilci, prenos znanja pa je temeljil predvsem na ustnem izročilu. Danes je znanje o zeliščih dostopno vsem, izkušnje o njihovi uporabi pa imajo le redki posamezniki. Nekateri so to znanje prejeli v družini, drugi so se priučili. Pri obravnavi znanja o zeliščih se zastavlja vprašanje, koliko tradicionalnega znanja še imamo in kako ga uporabljamo?

Alessandro Oman, slovenski rojak iz Kanalske doline, je predstavil etnobotanično izročilo v Kanalski dolini in Reziji. Po večletnih raziskavah, kjer je črpal znanje od svojega očeta, duhovnika Maria ter drugih starejših sodelavcev, je zbral pester nabor slovenskih imen (fitonimov) za rastline na območju Kanalske doline, pozneje tudi Rezije. Svoje izsledke je objavil v knjigi *Etnobotanica slovena della Val Canale*. Na terenu zbranim narečnim imenom je iskal slovenske korenine, imena pa je dopolnjeval z znanstvenimi,

slovenskimi, italijanskimi in nemškimi nazivi. Posebno vrednost pomenijo z rastlinami povezane kulturne zanimivosti, povezane s tradicijo ali lokalno rabo rastlin. Knjiga je napisana v italijanščini, avtor knjižne slovenščine ni imel priložnosti študirati in govori slovensko ukuško narečje, prevod knjige v slovenščino pa prepušča tistemu, ki bi ga to zanimalo.

Etnofarmakologinja Mateja Lumpert, ki raziskuje ljudsko in tradicionalno uporabo rastlin, živali, gliv, mikroorganizmov in mineralov za preprečevanje ali zdravljenje bolezni ljudi in živali, je predstavila primerjalno študijo ljudske uporabe zdravilnih rastlin na Krasu in Gorjancih, opravljeno med oktobrom 2013 in septembrom 2014. Osnova študije so bile terenske raziskave uporabe lokalnih oziroma tradicionalnih zdravil oziroma rastlin v zdravilne in prehranske namene. Na obeh terenih so intervjuvali po 25 ljudi in nato s primerjavo prišli do izsledkov, da ljudje kljub razdalji in različnim klimatskim pogojem uporabljajo kot zdravilo ali v prehrani zelo podoben nabor rastlin, na kar dandanes vplivajo tudi dostopna literatura in drugi vsem dostopni mediji.

229

Janez Firš je predstavil Fidov gaj v Solčavi. To je pomnik zdravilcu Vidu Strgarju Fidi, ki je v sredini 19. stoletja v Solčavi deloval kot znan ljudski zdravilec. Svojestven karakter, neobičajen način življenja in ljudska domišljija so zaslužni, da o njem še danes na Solčavskem krožijo številne zgodbe. Fida je leta 1866 napisal bukve *Zdravje bolnikov*, kjer je predstavil različne bolezni in tegobe ter zeliščne pripravke za njihovo lajšanje. Bukve še posebej navdušijo z njegovimi lastnimi risbami in abecednim stvarnim kazalom.

Leta 2012 je bil v Solčavi urejen Etnološki park Fidov gaj – dediščina ljudske modrosti. Pohodniške poti povezujejo Fidovo zijalko (Strgarjevo dolgoletno bivališče), rekonstrukcijo stare »oferije« in nekaj slikovitih naravnih točk. V gaju uspevajo zdravilne rastline, opisane v njegovi knjigi, obiskovalci pa poleg zgodb o življenju in delu ter zanimivosti iz sveta zeliščarstva spoznajo tudi gospodarjenje na podeželju v preteklosti, čebelarjenje ter pridelavo sadja v travniških sadovnjakih.

Rosana Vrh Makarovič je predstavila raziskavo o veliki koprivi, ki jo imamo običajno za nadležen plevel, a bi jo morali uvrstiti v sam vrh koristnih in zdravilnih rastlin. Naši predniki so jo cenili v zdravilstvu, prehrani in kozmetiki. Do prihoda bombaža v Evropo je imela pomembno mesto med predivnicami – njena vlakna so mehka in odporna na zunanje vplive. Koprivin čaj čisti telo, pospešuje presnovo, znižuje krvni sladkor, pomaga pri revmatskih obolenjih. V kulinariki je kopriva najboljša presna v nadevih in namazih, cenjena je koprivna juha. Z večanjem ekološke zavesti in iskanjem alternativnih naravnih virov, postaja kopriva ponovno zanimiva kot vir naravnih obnovljivih vlaken. Poleg izrednega pomena v zdravilstvu, kulinariki, kozmetiki in ohranjanju strukturnih tal ima velik pomen tudi pri ohranjanju naravnih ekosistemov in zmanjševanju obremenjevanja okolja s pesticidi. Zaradi vsebnosti velikega števila mineralov si je prislužila ime »periodni sistem v malem«. Prav bi torej bilo, da bi se otrešla vzdevka »plevel«.

Janko Rode je udeležence navdušil s predstavitvijo koristnih lastnosti navadnega regrata. V kmetijstvu in vrtnarstvu ga pogosto opisujejo kot trdovraten plevel, ki se ga je na njivah, travnikih in urejenih površinah težko znebiti, vendar je tudi vsestransko uporabno zelišče.

V slovenskem kulturnem prostoru je to vsem dobro poznana zdravilna zel, še

Uvodni pozdrav direktorice SEM dr. Tanje Roženbergar (foto: Blaž Verbič, 2020)

posebej na široko uporabljena v pomladni kuhinji. Regrat spremlja človeštvo od nekdanj in se je z ljudmi razširil po vsem svetu. Številni simbolni in skriti pomeni regrata so vtakani v skoraj pozabljene vraže in kulturne vzorce po vsem svetu. Preučujejo ga kot obnovljivi vir surovin, struktura in oblika njegove kodeljice pa je inspiracija umetnikom in raziskovalcem novih tehnologij.

Nenad Maraš je predstavil posebno raziskovalno področje – etnobotanika in farmakologija oneirogenih zelišč. Oneirogeni so snovi, ki ojačajo ali spodbujajo sanjanje. Pri mnogih predmodernih družbah imajo sanje preroški pomen, predstavljajo tako stik z onostranskim kot omogočajo duhovno rast posameznika («dream quest» kulturi). Mnogo kultur je razvilo posebne vizionarske tehnike, med drugim sprožanje intenzivnih sanj z oneirogenimi snovmi. To področje je v etnologiji precej spregledano, avtor pa je kot strokovnjak s področja kemije raziskal nekaj primerov tradicionalne uporabe oneirogenih rastlin in predstavil delovanje njihovih oneirogenih učinkovin, kot so citizin, nikotin in galantamin. Na osnovi fitokemije in farmakologije je poskušal rekonstruirati pozabljene oneirogene uporabe rastlin, ki te učinkovine sicer vsebujejo, a zanje ni zanesljivega etnobotaničnega znanja oziroma za takšno uporabo obstajajo le namigi v antičnih mitih.

Seminar za etnobotaniko *Človek in rastlina* iz leta v leto bolj dokazuje, kako neizmerno široko in še neraziskano je področje ljudskega znanja o rastlinskem svetu, kako starodavne so korenine tega znanja in kako še vedno živa, uporabna in aktualna so stara znanja za sodobnega človeka. Življenje gre dalje, izzivi ostajajo, z njimi pa tudi volja, da ta znanja približamo čim večjemu številu ljudi, s tem pa tudi povečamo zanimanje za etnobotaniko in etnobotanična raziskovanja v slovenskem prostoru.